

ЮРИДИКАЛЫК ИЛИМДЕР

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

LEGAL SCIENCES

Аманалиев У.О.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК ЧЕК АРА
АЙМАКТАРЫНДАГЫ КӨЙГӨЙЛҮҮ МАСЕЛЕЛЕР
(теориялык-укуктук изилдөө)**

Аманалиев У.О.

**ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ НА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРИГРАНИЧНЫХ
ТЕРРИТОРИЯХ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
(теоретико-правовое исследование)**

U.O. Amanaliyev

**PROBLEMATIC ISSUES ON THE STATE BORDER TERRITORIES
OF THE KYRGYZ REPUBLIC (theoretical and legal research)**

УДК: 342.53:070 (575.2)

Бул макалада автор Кыргыз Республикасы менен чектеш болгон мамлекеттердин ортосундагы чек ара маселелери боюнча түзүлгөн кырдаалды караган. Укуктук мамлекетти түзүү этабында мамлекеттик чек ара, мамлекеттин аймагы эң жогорку институт катары каралууга жана ал тууралуу бир нечелеген келишимдер түзүлүүсү, укуктук актылардын кабыл алынуусу талашсыз. Бүгүнкү күнү Кыргыз Республикасы коңшу мамлекеттер менен чек ара алкагында чечилбей келе жаткан бир топ маселелер боюнча көйгөйлөрдү кароодо. Автор макалада чек ара көйгөйлөрү боюнча түзүлгөн маселелер союз мезгилинен бери келе жаткандыгын жана ал Орто Азия мамлекеттери боюнча абдан орчунду экендигин караган. Мына ошол орчунду маселелерди чечүүнүн жолу тууралуу да автор макалада кеңири бере алды. Ошондой эле автор чек ара маселелери боюнча чечилбей келе жаткан аймактар болуп Өзбекстан жана Тажикстан мамлекеттери менен болгон аймактар экендигин белгилеген. Мындан тышкары автор, бүгүнкү күнү Кыргызстандын Өзбекстан жана Тажикстан Республикалары чектешкен аймактардагы эки элдин ортосунда чыгып жаткан жаңжалдар мамлекеттин коопсуздугу боюнча дагы ойлонууну талап кылаарын анализдеген.

Негизги сөздөр: чек ара, Орто-Азия, Конституция, концепция, келишим, аймак, укуктук акт, мамлекеттүүлүк.

Автор в данной статье рассматривал вопросы государственной границы Кыргызской Республики с соседними государствами. В период становления правового государства государственная граница и государственная территория рассматривается как самый важный институт, несомненно, что о них создаются различные договоры и принимаются правовые акты. Сегодня Кыргызская Республика рассматривает различные нерешенные проблемные вопросы государственной границы с соседними государствами. Автор в данной статье рассматривает, что проблема государственной границы создавалась в советский период, и она становится острым вопросом для госу-

дарств Центральной Азии. Автор в статье также отметил пути решения этих проблемных вопросов. Автор в данном исследовании отметил, что спорные вопросы о государственной границе имеются на участках, где территория Кыргызской Республики пересекается с границами соседних государств Узбекистана и Таджикистана. Также автор в своем исследовании проанализировал конфликт жителей населенных пунктов на государственной границе Кыргызстана с Республиками Узбекистана и Таджикистана и отметил, что надо подумать о государственной безопасности.

Ключевые слова: граница, Центральная Азия, Конституция, концепция, договор, территория, правовой акт, государственность.

The author in this article considered the issues of the state border of the Kyrgyz Republic with neighboring states. During the formation of the rule of law state border and state territory is considered the most important institution, undoubtedly that they are created various treaties and adopted legal acts. Today, the Kyrgyz Republic considers various unsolved problematic issues of the state border with neighboring states. The author in this article considers that the problem of the state border was created in the Soviet period, and it becomes acute issues for the states of Central Asia. The author also noted in the article ways of solving these problematic issues. The author in this study noted that there are disputable questions about the state border at the sites where the territory of the Kyrgyz Republic intersects with the borders of neighboring states of Uzbekistan and Tajikistan. The author also analyzed the conflict of residents of settlements on the state border of Kyrgyzstan with the republics of Uzbekistan and Tajikistan and noted that one should think about state security.

Key words: border, Central Asia, constitution, concept, treaty, territory, legal act, statehood.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 8-беренесине ылайык Кыргыз Республикасынын азыркы чек арасындагы аймагы бүтүн жана кол тийгис (сноска). Демек ар бир мамлекет көз карандысыз

мамлекет катары тааныгандан баштап чек арасындагы аймагы бүтүн жана кандайдыр бир күчтөр тарабынан бузулууга жатпайт. Бул мамлекеттин эгемендүүлүгүнүн негизи, муну сактоо менен улуттук коопсуздуктун негизги тутумун түзүүгө болот.

Улуттук коопсуздук дегенибиз инсандын, коомдун жана мамлекеттин негизги кызыкчылыктары ички жана тышкы коркунучтардан сакталган, кепилдикке алынган абал.

2001-жылдын 13-июлундагы №221 Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугу тууралуу Концепциянын төртүнчү бөлүгүндө мамлекеттин тышкы саясаттындагы ишмердүүлүктү камсыздоодо чек ара аймактык көйгөлөр каралуусу керек экендиги белгиленген. Мунун негизинде Өзбекстан, Тажикстан мамлекеттери менен бир нечеленген келишимдер чек ара аймактарын тактоо боюнча комиссиялар түзүлүүдө.

Укуктук мамлекетти түзүү этабында мамлекеттик чек ара, мамлекеттин аймагы эң жогорку институт катары каралууга жана ал тууралуу бир нечеленген келишимдер түзүлүүсү укуктук актылардын кабыл алынуусу талашсыз.

Азыркы учурда Орто-Азия аймактарынын чек ара тилкелеринде болуп жаткан туруктуулуктун жоктугу, союз мезгилинде бекитилип калган жана бүгүнкү күнгө чейин мамлекеттик чек аралардын жөнгө салынбагандыгынан келип чыгууда.

Эгерде тарыхка кайрыла турган болсок XIX кылымда Россия империясына киргенге чейин Орто-Азия мамлекеттеринде Бухар эмирлиги, Кокон жана Хивин хандыктары болуп келген. Бирок бул аймактарда эч кандай бөлүштүрүү иштери жүргүзүлгөн эмес жана бул жерлер божомолдуу гана тартипте аныкталынган. Ошол учурда административдик бөлүнүүлөр этникалык жакка карата эмес табигаттын, жаратылыштын географиялык факторлоруна карата негизделинген.

Орто-Азия мамлекеттери Россия империясына кошулгандан баштап саясий-административдик карта абдан чоң өзгөрүүлөргө дуушар болду. Административдик аймак боюнча эң чоң өзгөрүүлөр Совет бийлиги орногон учурда болуп өттү.

Бүгүнкү күнү Орто-Азияда жайгашкан бардык мамлекеттерде аймактык талаш-тартыштар жана конфликтер орун алган. Ал мамлекеттердин катарына Кыргыз Республикасы дагы кирет.

Бардыгыбызга маалым болгондой Кыргызстандын чек ара аймактары Казахстан, Тажикстан, Өзбекстан жана Кытай мамлекеттери менен чектешкен.

Кыргызстандын Кытай мамлекети менен болгон чек ара алкагындагы маселелер 1996-жылдын 26-апрелинде Шанхайда жана 1999-жылдагы кошумча келишимдин негизинде ийгиликтүү чечилген. 1996-жылдагы Кыргыз-Кытай мамлекеттик чек арасы боюнча келишимдин негизинде талаш-тартышта турган

Бедел тилкеси боюнча маселе эки тарапка бирдей эч кандай зыянсыз чечилген.

Коңшу мамлекеттер деп эсептелинген Казахстан, Тажикстан, Өзбекстан мамлекеттери менен болгон Кыргызстандын мамлекеттик чек арасынын түзүлүшү совет мезгилиндеги кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүүсү менен байланыштуу.

1924-жылы улуттук мамлекеттик бөлүнүүлөр башталып Орто-Азиянын курамында Өзбекстан жана Түрмөнстан союздук республика деген макамга ээ болушкан. Бул учурда Өзбек ССРнин курамында Тажик АССР, ал эми РСФСР курамына Кара-Кыргыз автономдук облусу түзүлөт.

1927-1928-жылдары Өзбекстандагы кыргыз калкы жашаган бир нечеленген болуштуктар, айыл аймактары Кыргыз АССР аймагына киргизилген. Демек, 1927-1928-жылдары Кыргыз АССРнин жалпы аянты 197 726 кв. км, ал эми 1928-жылдын 1-январына карата республика боюнча жалпы калктын саны 1 025745 адам түзгөн [1, 88].

Демек, бүгүнкү күндөгү чечилбей келген Кыргызстан-Өзбекстан, Кыргызстан-Тажикстан чек ара аймагындагы талаш-тартыштуу маселелер көзкарандысызга чейинки учурда, аталган мамлекеттер бирдиктүү союздук республика болуп турган мезгилде эле чечилбей келе жаткан мамлекеттер аралык көйгөйлүү маселе.

Кыргызстан менен Тажикстан мамлекеттери арасында болуп жаткан аймактык талаш-тартыштар негизинен Фергана өрөөнүндө Кыргызстандын Баткен облусу менен Тажикстандын Ходжент облусунун Исфара районунун үч кыштагынын ортосунда кездешет. Чек ара аймагындагы эки элдин ортосундагы жаңжалдын чыгуу себептери болуп айдоо жерлердин жетишпестиги, сугат сууларынын жоктугу эсептелинет. Мындагы көйгөйлүү маселелерди чечүү максатында эки мамлекеттин бийлик органдары тарабынан бир нечеленген сүйлөшүүлөр жүрүп келүүдө. Бирок мындай сүйлөшүүлөрдөн натыйжалуу жыйынтык чыкпай жаткандыгы абдан өкүндүрөт. Исфара, Баткен аймактарындагы маселелер сыртынан билинбегени менен күттүрбөй келүүчү кандайдыр бир коркунучтарга алып келүүсү мүмкүн. Себеби бул аймактарда билинбеген, байкалбаган жаңжалдар ар убакта болуп турууда. Мисалы, 2018-жылдын 12-сентябрында чек ара аймагында жайгашкан Баткен районунун Бакай айылы жана Тажикстандын Исфарин районунун Тажикон айылынын жашоочуларынын ортосунда жаңжал чыккан. Жаңжалдын себеби Тажикон айылынын жашоочулары суу түтүктөрүн орното башташкан. Аталган аймак мамлекеттик чек аранын жазылбаган аймактарына кирет. Бирок тыюу салууга карабай Тажикстан жарандары иш башташкан. Бул кадам Бакай айылынын жашоочуларын нааразы кылган. Ошентип, жыйынтыгында кыргыз жарандарынын талап коюулары чоң урушка айланган [2]. Мына ушуга окшогон көйгөйлүү маселелер Кыргызстандын Өзбекстан менен чектеш аймакта-

рында да кездешет. Кыргызстан менен Өзбекстан мамлекеттер ортосундагы дипломатиялык мамилелер 1993-жылдын 16-февралынан баштап түзүлгөн. 1996-жылдын 24-декабрында Өзбек Республикасы жана Кыргыз Республикасы ортосунда түбөлүктүү достук жөнүндө келишимге кол коюлган. Эки мамлекеттин ортосундагы түзүлгөн мамилелердеги негизги көйгөйлөрдүн катарына чек арадагы делимитация жана демаркация маселелери эсептелинет. Эксперттердин берген баамына караганда Кыргызстан – Өзбекстан чек арасында 140ка жакын талаш – тартыштуу аймак орун алган [3]. 2003-жылы түзүлгөн өкмөттөр аралык комиссия Өзбекстан жана Кыргызстан мамлекеттер ортосундагы чек аранын 1270 км, 654 чарчы жерин бөлүү жөнүндө келишимге макулдашкандыгы тууралуу билдиришкен [4, 10].

Мамлекеттер аралык чек ара маселелери туура чечиле турган болсо Орто-Азия мамлекеттериндеги стабилдүүлүк, туруктуу экономикалык өнүгүү орун алмак. Бул тууралуу 2017-жылдын октябрь айында Самаркандта өткөн эл-аралык конференцияда Кыргыз Республикасынын тышкы иштер министри Э.Абдылдаев дагы билдирүү жасаган. Э.Абдылдаев «Орто Азия мамлекеттери бири-бири менен тыгыз кызматташтыкты түзүүгө абдан ынтызаар, бирок, чек ара маселелеринде, транзиттик камсыздоодо, соода-сатыкта боштукту көрсөтүп, анчалык активдүү болбой жаткандыгын» белгилеген [5].

Жыйынтыгында белгилей кетүүчү нерсе тарыхта белгиленгендей өткөн кылымдын 20-30-жылдарында түзүлгөн Орто Азия аймагындагы совет мам-

лекетинин курамына кирген республикаларда мамлекеттер аралык чек ара көйгөйлөрү абдан кооптуу маселе. Бүгүнкү күнү республикалардын аймагындагы чек араларды тактоо жана бөлүштүрүү аз да болсо чечилип келүүдө. Бирок Орто Азия мамлекеттериндеги мындай көйгөйлүү маселелер мамлекеттер аралык эки жактуу сүйлөшүүлөрдүн негизинде аягына чыгуусу зарыл. Антпесе коңшу мамлекеттердин жарандары менен биздин жарандардын ортосундагы жаңжалдардын чыгуусу күн сайын күчөп, кооптуу деп эсептелген маселелер орун ала бермекчи. Мындан тышкары мамлекеттер арасында товар жүгүртүү, транзиттик камсыздоо тууралуу маселелер чечилбей калууда. Муну айтып жатканыбыздын себеби азыркы учурда соодо-экономикалык потенциал толугу менен иш жүзүнө ашпоодо. Тышкы иштер министри Э.Абдылдаевдин айтымында «Орто Азия мамлекеттеринде соода сатыкты жүргүзүүнүн көлөмү, бардык региондордо жүргүзүлгөн соода-сатыктын жети гана пайызын түзөт».

Адабияттар:

1. Джунушев А. Из истории образования Киргизской Автономной Республики. - Ф., 1966. - С.88.
2. Кыргыз-тажик чек арасында кайрадан жаңжал чыкты /fakt.kg/p=62224 14.09.2018.
3. Panorama, 23.02.2001, Независимая газета, 30.03.2001
4. Рахимов М. Межгосударственные границы и проблемы безопасности в Центральной Азии 10:15 24.02.2009
5. Кыргызстан призвал страны ЦА активизировать усилия по регулированию пограничных вопросов. - Самарканд, 10.11.17. / Толонбай Курбанов – Кабар.

Рецензент: д.ю.н., профессор Молдоев Э.Э.